

Що ж до вдосконалення та урізноманітнення методів дослідження, то у випадку особистості і навіть малої соціальної групи для мене перспективними виглядають триангуляційні процедури (як триангуляція різних типів даних, так і триангуляція дослідників, а також теоретична і методична триангуляція). Зокрема, в аналізі духовного світу особистості мене приваблюють можливості вироблення таких методик, де б поєднувалися методи соціології та психології, бо зростання рефлексивності, характерне для західних суспільств, наших людей і наше українське суспільство заторкнуло незначною мірою. Я переконана, що у внутрішньому світі нашої пострадянської людини з величезним переважанням домінують ірраціональні позасвідомі складові, щодо яких застосування кількісних чи навіть якісних методик аналізу недостатньо. Перехід же до використання заповіданих П.Штомпокою невербальних методів соціологічного дослідження з акцентом на застосуванні вивчення, наприклад, фотографії чи соціальної іконографії, по-перше, дасть можливість поміркувати радше над зовнішніми виявами соціальності, ніж над утаємниченим внутрішнім світом, а по-друге, привнесе велику частку суб'єктивності самого соціолога-дослідника в осмислення зафіксованих подій і постатей. Відтак, у нашій країні матимемо справу із самовираженням того чи іншого дослідника радше, ніж із науково встановленими фактами, які, зрештою, і роблять соціологію наукою. Але не можна зігнорувати заклик Штомпки розвивати соціологію повсякденності, бо саме тут містяться, очевидно, найважливіші для сучасної людини зв'язки, комунікації, взаємодії та відносини.

Ще раз мої слова вдячності організаторам дистанційного круглого столу з дослідницького комітету САУ "Соціологія особистості". І водночас закликаю подумати над урізноманітненням форматів проведення зустрічей нашої соціологічної спільноти, адже, як справедливо зазначили учасники, Інтернет відкриває для цього великі можливості.

Євген Головаха

Інтернет-комунікація соціологів: коментар до матеріалів круглого столу

Спосіб комунікації, іменованій круглим столом, має, як відомо, давні традиції. Гадаю, що вчені минулого, які підтримали почин короля Артура і його лицарів, керувалися ідеями рівноправності всіх шляхетних учасників наукових зборів. Саме це — рівність усіх учасників незалежно від їхніх ступенів, звань і посад так привертає вільнодумних учених, які бодай на якийсь час жадають відсторонитися від глибоких соціальних нерівностей, що несправедливо нав'язують ученій спільноті думки більш титулованих фахівців і незаслужено залишають у затінку погляду тих, хто ще не спромігся цих титулів набути. Круглий стіл, на відміну від з'їздів, симпозіумів і конференцій, не потребує розподілу вчених "за ваговими категоріями", у кожній із яких належить виступати в різних жанрах: кому із пленарною доповіддю, кому із секційним виступом, кому зі стендовим повідомленням, а кому і зовсім бути "учасником дискусій". За круглим столом, нібито, рівні всі. Можливо, саме тому в останні десятиліття круглі столи стали вельми популярними у вітчизняній соціологічній спільноті.

Треба віддати належне відділу соціальної психології Інституту соціології НАНУ, який частіше за інших у нашому академічному співтоваристві не просто об-

говорює свої дослідницькі проблеми на круглих столах, залучаючи до обговорення фахівців з інших наукових організацій, а й регулярно публікує матеріали цих обговорень.

Обговорення останньої теми відбулося в процесі Інтернет-комунікації. Перевагою такого способу організації круглого столу є безумовна рівність усіх учасників. Зміст та обсяг виступів не контролювалися. З одного боку, це дало змогу кожному письмово висловити свої думки без тиску авторитетів і незалежно від ораторських здібностей (не таємниця, що порожні виступи нерідко сприймаються як доволі яскраві завдяки артистичним здібностям доповідача та його вмінню маніпулювати аудиторією). З іншого боку, тривале листування із використанням електронної пошти позначилося на повноті й змістовості відповідей на останні запитання, що цікавили організаторів круглого столу. Бракує у поданому матеріалі узагальнень, без яких плюралізм думок, висловлених у перебігу обговорень, як на мене, залишає більше розбіжностей, ніж узгоджених відповідей на запитання, заявлені організаторами. Утім, якщо виявлення багатоманіття і неоднозначності концептуальних підходів до досліджуваної проблеми і було метою круглого столу, то її можна вважати досягнутою.

З огляду на таке розуміння мети круглого столу і я хочу висловити кілька міркувань з приводу трьох ключових категорій, навколо яких розгорнулася дискусія: соціальна поведінка, нестабільне суспільство і соціальна регуляція (в контексті застосування цих категорій до нашого суспільства).

1. Я б розглядав соціальну поведінку як сукупність практик, спрямованих на адаптацію і самореалізацію індивіда в його соціальному оточенні. У цьому визначенні передбачається, що соціальна поведінка є формою активності саме індивідів, тоді як категорія діяльності може розглядатися в ширшому соціальному контексті. Можна говорити про діяльність і взаємодію, але не про поведінку соціальних груп. Навіть коли ми говоримо про поведінку людей як представників тих чи інших соціальних груп, ідеться про усереднені або типові для індивідів, які належать до цих груп, показники. Саме тому опитувальні методи, котрі є, власне, засобом вивчення середньостатистичних показників масової свідомості, можна цілком адекватно використовувати при вивченні соціальної поведінки. Саме тому весь той емпіричний матеріал, що накопичений Інститутом соціології НАНУ в результаті здійснення багаторічного моніторингу соціальних змін та участі в "Європейському соціальному дослідженні", може бути цілком конструктивно використаний у розв'язанні багатьох дослідницьких завдань, пов'язаних із вивченням особливостей регуляції соціальної поведінки в українському суспільстві.

2. Принципову відмінність способів соціальної адаптації і поведінки людей за умов стабільного і дестабілізованого суспільств теоретично обґрунтувала й емпірично фіксувала Наталя Паніна. Я прийняв цю її концепцію і до останнього часу впевнено називав нинішнє наше суспільство нестабільним. Кілька років тому на одній із зустрічей із західними колегами це визначення українського суспільства викликало зауваження Ніколая Генова, який запропонував називати такі суспільства, як сучасне українське, радше дезінтегрованими, аніж нестабільними. Замислившись над цим питанням, я дійшов висновку, що нестабільність можна розглядати як родове поняття стосовно двох інших, що характеризують стан перехідних суспільств: розбалансованість і дезінтегрованість, причому останнє є крайньою формою нестабільності, котра, зрештою, призводить не лише до кризових, а й до катастрофічних наслідків для суспільства. Дезінтегрованим суспільством цілком можна назвати сучасне сомалійське або російське часів громадянської війни і розрухи. Проте розбалансованість, власне кажучи, і є тією формою нестабільного становища, в якому перебуває українське суспільство. Ідеться про структурно-інсти-

туціональний і ціннісно-нормативний дисбаланс, коли, наприклад, легальні інститути не мають легітимності, а ті, що реально діють, — легального статусу, коли загально визнані цінності свободи і рівності не мають адекватного нормативного підкріплення. Саме на стадії розбалансованості варто говорити про вдосконалення регулятивних механізмів стосовно соціальної поведінки, тоді як дезінтегроване суспільство потребує доволі жорсткого інтегративного механізму, котрий, як правило, пов'язаний або із внутрішньою автократією, або із зовнішнім контролем.

3. Що стосується соціальної регуляції поведінки, то я б акцент у цьому разі ставив передусім на саморегуляції поведінки. Оскільки в нестабільному суспільстві дуже багато речей залежать від особистої ініціативи, здолати численні соціальні дисбаланси може лише критична маса людей, здатних самостійно регулювати свою поведінку і протистояти маніпулятивному впливу цинічної меншості, що ризикує втратити свою необмежену владу над суспільством за умов послідовної демократичної стабілізації суспільної ситуації, а тому підтримує багаторічну “стабільність нестабільності” в Україні. У результаті цього майже двадцять років існування незалежної держави практично не змінили домінуючого типу особистості, для якого ані вона сама, ані навколишній світ так і не стали зрозумілими, передбачуваними й адекватно керованими. Дотепер неприборкана у своїй корисливості меншість громадян украї не ефективно управляє розгубленою і деморалізованою більшістю. Мій багаторічний досвід дослідження цієї дивовижної соціальної системи переконує в тому, що головна причина того, що відбувається, полягає в неготовності особистості до самоврядування, котре я розумію як процес раціонального (у функціональному і сутнісному аспектах) впливу особистості на внутрішній і зовнішній світ для реалізації своїх прав та інтересів без обмеження прав та інтересів інших людей. Чи можна ефективно управляти собою, порушуючи права й ігноруючи інтереси інших людей? Здавалося б, приклади успіху тиранів минулого і нинішніх “хазяїв життя” про це свідчать вельми переконливо. Однак якщо таке управління і буде функціонально раціональним (базуючись, наприклад, на власному корисливому розрахунку й емоційних слабкостях навколишніх), воно не буде раціональним за суттю. Нікому не вдасться жити без страху серед заляканих людей, перебувати у стані задоволеності собою серед незадоволених. А тому ефективне самоврядування можливе тільки як процес, що включає:

- управління внутрішнім світом, яке передбачає адекватне розуміння своїх особистісних особливостей і застосування ефективних засобів саморегуляції;
- управління соціальними (життєвими) ситуаціями, що передбачає адекватне розуміння інших людей і координацію взаємодії з ними;
- управління широким соціальним оточенням у найрізноманітніших формах громадянської активності.